

RECEPTAREA ȘI IMAGINEA YOGĂI ÎN LEXICOGRAFIA ROMÂNEASCĂ

(I)

LIVIU BORDAȘ

THE RECEPTION AND IMAGE OF YOGA IN ROMANIAN LEXICOGRAPHY (I)

ABSTRACT: The first part of the paper offers an overall and detailed survey of the reception and image of yoga in various types of Romanian dictionaries (linguistic, encyclopedic, specialized, etc.), while the second part is reserved for a special discussion of the dictionaries devoted to religion during the Communist era.

Three words, with their derivatives, have been taken into consideration: “fakir” (“fakirism”, “fakiric”, “fakiristic”, etc.), “yoga” (“yogism”, “yogistic”, “yogin”/“yogist”, etc.), and “tantra” (“tantrism”, “tantric”, “tantrist”, etc.). The timeframe covers the 20th century till the end of 1989, with incursions before (for “fakir”, etc.) and after (for “yoga”, “tantra”, etc.) this period.

The survey offers ample material for a discussion on influences between dictionaries and cases of intertextuality, as well as on the impact of political contexts on understanding yoga and the interpretative patterns which survive political eras.

KEYWORDS: Romania; lexicography; neology; indology; fakir; fakirism; yoga; yogism; tantra; tantrism; hypnosis; suggestion; mysticism; Communism; Post-Communism; Mircea Eliade; Transcendental Meditation.

YOGA ȘI YOGA MODERNĂ

Dincolo de cercul restrâns al indianiștilor, yoga a fost primită în Apus, la sfârșitul secolului al XIX-lea, prin Societatea Teosofică, prin curentul New Thought, sau prin Swami Vivekananda și Societatea Vedanta. Conform tipologiei propuse de Elisabeth De Michelis¹ (acceptată și de alți cercetători, deși corectând schema ei genealogică), ea era deocamdată, cu precădere, o „yoga psihosomatică” și o „yoga meditațională”. „Yoga posturală” va apărea câteva decenii mai târziu. Mult cunoscuta carte *Hatha Yoga* (1904) a lui Yogi Ramacharaka (William Walker Atkinson, 1862–1932) prezenta drept „exerciții fizice yoghine” altceva decât ășane.

¹ E. De Michelis, *A History of Modern Yoga. Patañjali and Western esotericism*, London-New York, Continuum, 2004.

Așa cum a fost deja arătat de mai mulți autori², formele moderne ale yogăi sunt rezultatul reîncadrării practicilor și ideilor yoghine ca urmare a întâlnirii lumii indiene cu Occidentul și modernitatea. Exportul yogăi în Apus, într-o împachetare care putea fi acceptată acolo și care s-a dovedit a fi de succes după al doilea război mondial (mai ales odată cu anii '60), a fost facilitat de un fapt tot mai larg documentat și studiat în ultimele două decenii. Începând de la sfârșitul secolului al XIX-lea, yoga a fost „creolizată” chiar la ea acasă, în India britanică. Casa se afla, de un secol și jumătate, în stăpânirea unei națiuni occidentale, iar influența acesteia – fie și doar sub formă reactivă – nu a putut fi ocolită în niciun sector al vieții și culturii indiene. Ea s-a manifestat chiar și în discursurile tradiționaliste și naționaliste, care au promovat valorile indiene într-o paradigmă de tip *revival*, menită să țină piept discursului și practicilor dominante.

Ceea ce Occidentul a cunoscut și practicat sub numele yoga sau Hatha Yoga este numit acum de către cercetătorii fenomenului cu formule precum „yoghism”, „neo-yoga”, „yoga modernă”, „yoga populară”, „yoga anglofonă”, „internațională” sau „transnațională”. Ele sunt menite să precizeze că, în ciuda pretenției diverselor stiluri și școli de yoga contemporane de a reprezenta forme „autentice” sau „tradiționale” ale acesteia, e vorba de reformulări moderne ale unei vechi și variate tradiții. Numeroase studii recente au arătat în mod detaliat că dezvoltările moderne ale yogăi, în special gimnastica posturală yoghină, își au originea la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, în contextul colonial, sincretic, al dialogului și confruntării dintre revivalismul naționalist indian și formele occidentale ale culturii fizice.

Ceea ce, începând cu anii 1920, a fost promovat drept Hatha Yoga avea mai puține legături cu tradiția indiană cunoscută sub acest nume și mai multe cu cultura fizică apuseană, importată în India de *establishment*-ul colonial. Abia după alte câteva decenii balanța a fost întrucâtva recalibrată, înspre tradiția indiană a yogăi, dar forma în care aceasta era turnată a rămas inevitabil îndatorată conceptului occidental de educație fizică.

În cultura română, yoga a fost receptată în adevăratul sens al cuvântului abia odată cu secolul al XX-lea. În special după primul război mondial și până la instalarea comunismului, a existat un interes destul de larg pentru ea: academic și cultural prin intelectuali precum Mircea Eliade, Lucian Blaga, Theofil Simenschy, Anton Dumitriu ș.a., iar popular prin grupurile teosofiste și spiritualiste. Sub comunism, după o perioadă de prohibiție tacită, yoga începe să iasă la suprafață de prin 1962, precum în Uniunea Sovietică, ca o disciplină psihosomatică și, chiar mai restrictiv, ca yoga posturală. Deși detașată cu grijă de contextul religios-spiritual indian, ea este din nou interzisă – oficial, deși nu legal – în anul 1982, în urma „afacerii” Meditația Transcendentală³. Recâștigata libertate postcomunistă a fost

² Norman Sjoman, Joseph S. Alter, Elisabeth De Michelis, Mark Singleton, Elliott Goldberg ș.a.

³ De această istorie ne-am ocupat într-o serie de trei articole, de unde am preluat și paragrafele de mai sus. „De la teosofi la Eliade. Începuturile yogăi în România”, *Viața românească* (București),

marcată de o gravă compromitere a imaginii ei în urma unei noi „afaceri”, ale cărei subterane, provenind din comunism, nu sunt încă pe de-a-ntregul luminate⁴. În toate aceste perioade, în ciuda unei consistente receptări intelectuale și populare, poziția establishmentului politico-administrativ și cultural-academic față de ea a alternat între indiferență sau toleranță, pe de o parte, și antipatie sau ostilitate, pe de alta.

Atitudinea oficială față de yoga se poate distinge și în rezistența establishmentului lingvistic în privința terminologiei ei, echivalentă cu rezistența față de realitatea pe care o acoperă. În perioada interbelică, cuvântul *yoga* nu exista în niciun dicționar al limbii materne a lui Mircea Eliade. Lucrări importante, precum cele ale lui Lazăr Șăineanu, Ioan-Aurel Candrea și August Scriban, îl ignoră. El va fi consemnat abia de *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX). Până atunci, dicționarele rețin doar un termen analogic, a cărui legătură cu yoga era însă cunoscută unui număr restrâns de oameni educați⁵.

FACHIR ȘI FACHIRISM

Încă din secolul al XIX-lea, fachirul își câștigase un loc al său în imaginarul comun al românilor, dar unul grevat de ambiguitate și confuzii. O broșură publicată în 1854 la Iași se intitula chiar *Fachir*. Dar nici *Lexiconul* de la Buda (1825), nici *Dictionariulu limbii romane* (1871) al lui Laurian și Massim nu înregistrează cuvântul. Cea mai veche atestare lexicografică pe care am identificat-o – dar probabil nu cea dintâi – e într-un dicționar francez-român din 1840, care a avut mare circulație în epocă. *Fakir* este echivalat cu *derviş* și explicat ca „un fel de călugăr mahometan ce se preumblă prin țară și trăiește cu milostenii”⁶. Marea majoritate a dicționarelor din a doua jumătate a secolului îl ignoră. Câteva îl explică scurt drept „călugăr mahometan”⁷ sau „călugăr”⁸.

Cu acest înțeles, aplicat cu precădere dervișilor și sufiștilor, cuvântul era cunoscut de pe vremea când românii intraseră în contact cu Imperiul Otoman.

CXIV, nr. 3, 2020, pp. 3–11; „De la circ la transcendentali. Yoga sub comunism”, *ibidem*, nr. 4, 2020, pp. 4–15; „De la Salutul Soarelui la Hatha Yoga și înapoi. Manuale yoghine în limba română”, *ibidem*, nr. 5, 2020, pp. 5–14.

⁴ Despre perioada postcomunistă am scris în studiul „Romania and Moldova: Reception of India, Encounters with Hindus, and Acculturation of Hindu-Inspired Ideas and Practices”, în Knut Jacobsen, Ferdinando Sardella (eds.), *Handbook of Hinduism in Europe*, vol. 2. *Hindu presence in European countries*, Leiden, Brill, 2020, pp. 1317–1391 (1355–1362, 1375–1381).

⁵ Perioada care ne interesează cu precădere aici acoperă secolul XX până în 1989, când se formează imaginile dominante. Ultimele trei decenii au fost discutate selectiv, în măsura în care sunt relevante pentru evoluția fenomenelor din epoca anterioară. Nu am luat în discuție receptarea familiei lexicale a cuvântului *gimnosofist/ghimnosofist*, folosit încă dinainte de Cantemir în forme variate (inclusiv în traducere slavă, *nagomudri*), dar rămas livresc și puțin atestat lexicografic.

⁶ Poenaru-Aaron, I, 1840, p. 661.

⁷ Negulici, 1848, p. 174; Protopopescu, I, 1862, p. 249.

⁸ Antonescu, 1893, p. 411.

Călătorii europeni și dominația colonială în India au adus în Occident un nou sens al lui, dezvoltat în perioada moghulă: cel de hatha-yoghin sau ascet care își câștigă necesarul vieții prin demonstrații publice ale capacităților sale psihosomatice ieșite din comun. Dar sub acest nume intrau adesea și contorsioniști și iluzioniști fără vreo afiliere religioasă sau spirituală. Deși termenul e deja folosit cu cel de-al doilea sens al său în presa românească din primele decenii ale secolului al XIX-lea, lexicografia l-a reținut mult mai târziu.

Abia în prima enciclopedie română, publicată de ASTRA la cumpăna dintre secole, fachirul e legat de subcontinentul indian. *Fakir*, însemnând în arabă „sărac”, e explicat aici ca fiind „numele asceților mohamedani, mai ales din India”⁹. În articolul „hypnotism”, Nicolae Vaschide scrie că „fakirii din India ca și călugării de la muntele Athos au practicat încă din îndepărtatele timpuri somnul provocat prin sugestie sau hypnotism”¹⁰. Doctorul Vasile Bianu va relua fraza în articolul corespunzător din *Dicționarul sănătății* (1910), dezvoltând-o într-un mod interesant: „popii din India să adorm uitându-să ceasuri întregi la vârful nasului lor și călugării din muntele Atos la buricul lor”¹¹. Fachirul putea fi înțeles, așadar, ca un „popă” indian.

Următoarele lucrări lexicografice merg și mai departe. Ele scot fachirul din sfera islamului, considerându-l simplu „indian”, fără vreo precizare denominatională, dar îl păstrează în mod generic în sfera oamenilor consacrați unei vieți religioase (pustnic, călugăr etc.). Dicționarul lui Lazăr Șăineanu, care a avut zece ediții între 1896 și 1947, explică *fakir* ca „un fel de pustnic penitent la indieni”¹². În dicționarul de neologisme al lui Enea Hodoș, tipărit în 1929, *fakir* e definit la fel de scurt ca „pustnic, cerșitor indian”¹³.

Enciclopedia *Minerva* (1929), care-și propunea să o înlocuiască pe cea publicată de ASTRA, definește fachirul – scris pentru prima dată cu ortografie românească – drept „ascet mohamedan și brahman în India, care, neglijându-și exteriorul, își chinuiește trupul ca astfel să ajungă curat și fără păcate în lumea cealaltă”¹⁴. Deși reappare islamul, apare și prima asociere explicită – chiar dacă nu într-un tot corectă – cu spațiul religios al hinduismului. Nu toți fachirii aparțineau primei caste, dar probabil „brahman” semnifică aici „hindus”.

Prima definiție mai cuprinzătoare e oferită de Ioan-Aurel Candrea în *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi* (1931). *Fakirul* este „un fel de călugăr indian care trăiește din milostenii, împinge austeritatea până la limitele extreme și săvârșește acte dureroase de penitență și de chinuire a trupului; unii din ei se arată publicului mânuind șerpi veninoși, fără a suferi de pe urma mușcăturilor

⁹ ASTRA, II, 1900, p. 377.

¹⁰ ASTRA, II, 1900, pp. 751–752 (751).

¹¹ Bianu, 1910, pp. 392–394 (394).

¹² DULR, 1896, p. 314; 1929, p. 242; 193?, p. 242; 1939, p. 242.

¹³ Hodoș, 1929, p. 97.

¹⁴ Minerva, 1929, p. 434.

lor, uimesc lumea ca prestidigitatori neîntrecuți, ba chiar se lasă a fi înmormântați de vii și sunt desgropați și readuși în viață după câțva timp”¹⁵. Articolul e ilustrat cu două desene, care – așa cum informează prefața – sunt menite să lămurească noțiunile puțin cunoscute sau să precizeze mai bine definițiile prea sumare. Primul înfățișează un fachir gol, „îngropat de viu” într-un fel de cavou, păzit de un oștean și asistat de un alt fachir. Imaginea nu e prea clară, dar indianul pare a fi întins pe un pat de cuie. În cel de-al doilea desen se poate vedea un fachir cu un mare turban rotund, o lungă barbă albă, ținând în fiecare mână câte un șarpe. Considerat a fi un neologism curent, termenul provine din arabă prin intermediul limbii franceze.

Dicționarul limbii române (1934), publicat de Academie, preia simplu vechea definiție a enciclopediei ASTRA, revenind astfel la culoarea confesională¹⁶. La fel face *Dicționarul limbii românești* al lui August Scriban (1939), explicând totuși că „fachirii trăiesc din pomană, nu muncesc, n-au casă și n-au ca îmbrăcăminte decât o zdreanță de stofă cu care se încing”¹⁷. Și el consideră cuvântul un împrumut din franceză, dar menționează forma mai veche *facîr*, provenind din turcă.

Deși Scriban observă cele două origini ale termenului, el ratează straturile semantice diferite care le corespund. Enunțul său face un pas înapoi față de definiția propusă de Candrea, punând fachirii în clasa comună a asceților religioși și restrângându-i la religia musulmană. Și pasul lui Candrea este unul mic, făcut chiar fără a sesiza diferența dintre categoria generală a asceților religioși și cea specială a celor care stăpânesc tehnici psihosomatice de tip yoghinic. Pe lângă prestidigitație, fachirii sunt caracterizați prin acte de austeritate și penitență, datorită cărora dobândesc rezistență la durere (patul de cuie), imunitate la venin și capacitatea de a-și suspenda temporar funcțiile vitale (înmormântarea de viu). Abia această din urmă performanță indică în mod clar stăpânirea tehnicilor respiratorii și psihofiziologice din yoga.

Cu toate că, așa cum am văzut, termenul *fachir* are o omologare lexicografică destul de veche, niciun dicționar nu înregistrează deocamdată vreun derivat al său, precum *fachirism* sau *fachirie*.

În perioada comunismului sovietizant, *Dicționarul limbii române literare contemporane* (1956) – așteptat cu nerăbdare de oamenii muncii și de „activiștii pe frontul culturii” – adaugă fachirului o nuanță de mistificare, definindu-l drept „călugăr sau ascet cerșitor din India, care se dă drept făcător de minuni”¹⁸. El oferă și trei citate, alese din autori „progresiști”, în care termenul e folosit metaforic: „patul de tortură” al fachirului (Geo Bogza, *Cartea Oltului*, 1944), sămânța care germinează în câteva minute (Gala Galaction, *Biserița din Răzoare*, 1914) și „autosugestia” ca explicație a stării de meditație profundă sau de contemplație (Calistrat Hogaș, *În Munții Neamțului*, 1912). Toate sunt obișnuite clișee asociate

¹⁵ CADE, 1931, p. 476 (și 474). A apărut pe fascicule începând din 1926.

¹⁶ DA, II-1, 1934, p. 24; DLR², 2010, VI, p. 24.

¹⁷ Scriban, 1939, p. 489.

¹⁸ DL, II, 1956, p. 252.

fachirismului. Articolul „autosugestie” reia citatul respectiv¹⁹. Fachirul mai apare într-un citat la articolul „travesti” (Ion Pas, *Zilele vieții tale*, III, 1950)²⁰, care va fi preluat, peste trei decenii, de seria nouă a *Dicționarului limbii române*²¹ (alături de un citat din Ionel Teodoreanu – *La Medeleni*, II, 1926 – în articolul „scheletic”²²).

Conexiunea între fachir și yoga este făcută pentru prima dată, în mod explicit, în *Dicționarul enciclopedic român* (1964), care evită atât miraculosul, cât și soteriologicul din definițiile anterioare. *Fachir* este un „nume dat călugărilor musulmani rătăcitori (derviși), adepți ai sufismului, precum și călugărilor hinduși care practică exercițiile mortificatoare yoga”. Amândouă aceste categorii monahale trăiesc din pomenile „credincioșilor”. În sens extins, termenul se aplică „hipnotizatorilor și iluzionistilor de circ, îmblânzitorilor de șerpi etc.”²³. Scopul și efectul exercițiilor yoga ar fi, conform articolului, chinuirea trupului, o viziune care corespunde vechii imagini de penitenți a fachirilor. Cele două nuanțe semantice ale termenului vor fi reluate, în forme foarte concentrate, de *Micul dicționar enciclopedic* (1972), fără a pomeni însă yoga²⁴.

Legătura fachirilor cu yoga e reiterată în *Dicționarul explicativ al limbii române* (1975). Considerând fachirul tot un „călugăr sau ascet musulman ori hindus”, DEX precizează că el „practică exercițiile yoga” și trăiește din contribuțiile „credincioșilor”²⁵. Această mențiune, păstrată în edițiile publicate până la sfârșitul secolului²⁶, va fi eliminată mai apoi²⁷, nu înainte însă de a fi preluată de alte dicționare²⁸.

Singura lucrare lexicografică care face distincție între *fachir*, „călugăr indian”, și *derviș*, „călugăr musulman”, este *Dicționarul analogic* (1978), cuprinzând cu precădere cuvinte din vocabularul activ al limbii. Grupul termenului *călugăr* e pus în legătură cu seriile analogice *ascetism*, *așezământ de cult*, *cler* și *singurătate*²⁹. Totuși, ocazional, se va reveni la înțelesul de „ascet musulman”³⁰. Iar în lucrări fundamentale³¹, ca sens curent al termenului *fachir* va fi luat sensul său extins: „prestidigitator”, „scamator”, „prezicător”, „hipnotizator”, „iluzionist”, „vrăjitor”, ba chiar „îmblânzitor de șerpi” sau „îmblânzitor de circ”.

¹⁹ DL, I, 1955, p. 172.

²⁰ DL, IV, 1957, p. 478.

²¹ DLR, XI-3, 1983, p. 517; DLR², 2010, XVI, p. 517.

²² DLR, X-1, 1986, p. 325; DLR², 2010, XIII, p. 325.

²³ DER, II, 1964, pp. 337–338.

²⁴ M.D.Enc., 1972, p. 352; 1978, p. 366; 1986, p. 633.

²⁵ DEX, 1975, p. 321.

²⁶ DEX, 1984, p. 321; DEX², 1996, p. 364; 1997, p. 364; 1998, p. 364.

²⁷ DEX^{2r}, 2009, p. 378; 2012, p. 378; DEX^{2r2}, 2016, p. 411.

²⁸ DULR¹¹, 1995, III, p. 53; 1997, I, p. 291; DEI, 1999, p. 355; NODEX, 2002; DULR-N, 2006, p. 459; DEXI, 2007, p. 705; DULR-I, IV, 2010, p. 153.

²⁹ DAS, 1978, p. 52.

³⁰ M.D.Neol., 1986, p. 182; DEXA, 2008, p. 296.

³¹ DM, 1958, p. 290; DEX, 1975, p. 321; DEX², 1996, p. 364; DS, 1993, p. 101; 1995, p. 101; 2000, p. 120.

Și *fachirism* a fost tratat cu aceeași reticență precum *yoga*. În primul deceniu al secolului al XX-lea, el apare în titlul cărților de ocultism ale lui Constantin K. Nicolau, iar în perioada interbelică, formula „fakirism-yogism” însoțește reclamele lor. Se găsește, de asemenea, în scrisul unor nume importante ale culturii române, precum Mihail Sadoveanu, Tudor Arghezi, Eugen Lovinescu, Panait Istrati, Lucian Blaga, Tudor Vianu, George Călinescu, Ion Vinea și în traduceri din mari autori străini, de la Dostoievski la Remarque. Cea mai veche ocurență metaforică pe care am identificat-o la o răsfoire a periodicelor datează din anul 1924, termenul fiind întrebuințat de Păstorel Teodoreanu cu referire la Mihail Dragomirescu. În 1925, Sextil Pușcariu, Alexandru Hodoș și alții îl folosesc în mod repetat în legătură cu Iuliu Maniu (care era, de altfel, poreclit „fachirul”).

Dar în ciuda faptului că se afla de mult timp în uz și dobândise chiar un sens figurat, cuvântul nu e reținut de niciun lexicon. Pușcariu primea cu mare parcimonie neologismele în dicționarul Academiei. Nici autorii DEX-ului nu l-au recunoscut în prima instanță, deși în anii '60 reapăruse chiar în titlurile articolelor unora dintre promotorii yogăi³². Abia *Dicționarul de neologisme* (1978) îl tâlcuiește ca „ansamblu de fenomene în aparență extraordinare, atribuite puterii supranaturale a fachirilor”; iar în mod familiar, desigur, ca „scamatorie”³³. Suplimentul DEX-ului (1988) preia sintetic enunțul, adăugându-i o nuanță: fachirismul este și „arta de a săvârși asemenea fapte”³⁴. Prima definiție lexicografică a fachirismului se va perpetua nu doar în versiunile postcomuniste ale dicționarului de neologisme, ci – prin intermediul DEX-ului – și în majoritatea celorlalte lexicoane.

Amândouă aceste dicționare consideră *fachirism* un substantiv neutru, provenind din limba franceză (unde este masculin). *Dicționarul ortografic românesc* (2001), publicat sub egida Academiei de Științe a Republicii Moldova, va decide că este totuși masculin, fără formă de plural³⁵. Îndreptarul basarabean are ca model *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (DOOM), dar niciuna dintre edițiile acestuia nu înregistrează *fachirism*³⁶.

YOGA ȘI YOGHISM

În ciuda faptului că despre yoga scriau mai mulți oameni de frunte ai culturii interbelice – precum Mircea Eliade, Lucian Blaga, Anton Dumitriu, Theofil

³² Sorin Stănescu, „Fachirismul, mit și realitate”, *Almanah Știință și Tehnică 1966* (București, 1965), pp. 145–147.

³³ DN, 1978, p. 432; 1986, p. 432.

³⁴ DEX-S, 1988, p. 59.

³⁵ DOR, 2000, p. 386; 2001, p. 386. Prima lui versiune, DOEOM (1990), bazată pe DOOM (1982, 1989), nu-l înregistrează.

³⁶ Adjectivul *fachiric*, referindu-se la fachiri sau fachirism, va intra în dicționare abia în mileniul trei. MDN, 2006, p. 373; DULR-N, 2006, p. 459; DULR-I, 2010, IV, p. 153. De asemenea, *Marele dicționar ortografic al limbii române* (2008).

Simenschy ș.a. –, dicționarele limbii române ignoră cu desăvârșire cuvântul. Dintre enciclopediile generaliste, doar *Minerva* (1929) îl înregistrează. În *Enciclopedia Cugetarea* (1940) e menționat de mai multe ori în articolul consacrat lui Eliade, dar exclusiv în titlurile scrierilor sale³⁷.

Cel care reprezenta filosofia în comitetul de redacție al enciclopediei *Minerva* este Romulus Demetrescu (1892–1972), profesor la Seminarul Pedagogic Universitar din Cluj, însă colaboratorii lui nu sunt numiți. *Yoga*, considerat termen filosofic, e definit ca „un sistem de filosofie mistică indiană, care recomandă ajungerea veșniciei, a limpezirii sufletului și a izbăvirii lui de existența mizerabilă și trecătoare a vieții, prin adâncire lăuntrică și ascetism”. Se mai precizează că „sistemul yoga formează fundamentul buddhismului”³⁸. În secțiunea „filosofie” a articolului „India”, yoga este enumerată între cele șase „sisteme brahmanice” dezvoltate din *Vede* și *Upanișade*. Cel mai vechi este „doctrina Sankhya”: „ea nu cunoaște existența vreunui zeu creator și are multe legături cu credința populară; afirmă contrastul dintre spirit și scop [*sic!* – *recte* corp] și realitatea lumii și sufletului individual”. Despre yoga se adaugă doar că e un „sistem filosofic” înrudit cu cel dintâi³⁹.

Așadar, de la prima ei definiție lexicografică, yoga este circumscrisă de realizarea veșniciei și izbăvirii, versiune neaoșă pentru „nemurire și libertate”, formulă care va fi consacrată mai târziu de Eliade. Ea e înțeleasă ca o filosofie mistică, deci aplicată, însă ceea ce se spune despre partea practică, adâncirea lăuntrică și ascetismul, e atât de general încât poate corespunde oricărui praxis metafizic-spiritual. Nici o aluzie la yoga posturală sau la „puterile” dobândite de yoghin, care deveniseră o componentă definitorie a fahirismului.

Cuvântul nu este înregistrat nici de primele mari dicționare tipărite în comunism – *Dicționarul limbii române literare contemporane* și *Dicționarul limbii române moderne* –, elaborate în anii '50, sub influența tezelor leninist-staliniste. Spre deosebire de lexicoanele anterioare, ele nici nu conțin litera y. La cel dintâi a participat și Alexandru Rosetti, prieten al lui Eliade și cel care-i facilitase publicarea versiunii revăzute a tezei de doctorat la Editura Fundațiilor Regale. Limba literară era, conform lingvisticii sovietice, „limba scrisă”⁴⁰. Dar, după 1947, cuvântul *yoga* dispăruse și din discursul public, și din publicații. Putea fi deci considerat un neologism care n-a pătruns în limba literară generală și, prin urmare, ignorat de dicționarele ce inventariau partea activă a vocabularului.

El apare pentru prima dată tot într-o lucrare generalistă, la începutul anilor '60, când se putea scrie din nou despre realitatea pe care o numea. Autorii

³⁷ Predescu, 1940, p. 304.

³⁸ *Minerva*, 1929, p. 967.

³⁹ *Minerva*, 1929, pp. 549–550 (550). Se face referință la operele câtorva indianiști (Max Müller, Paul Deussen, Victor Henry), dar sunt citate exclusiv lucrări generale de istorie a filosofiei semnate de Deussen, Alfred Fouillée și Salomon Reinach.

⁴⁰ DL, I, 1955, pp. iii–xii (ix).

articolelor din *Dicționarul enciclopedic român* (1962–1966) nu sunt nici ei indicați, dar în colectivul de „Filozofie, logică, istoria religiei, ateism”, singurul redactor care avea unele cunoștințe în acest domeniu este Ion Banu (1913–1993), profesor de istoria filosofiei la Universitatea din București⁴¹.

Conform articolului, yoga – însemnând în sanscrită „comuniune” și „contemplație” (*sic!*) – este o „școală tradițională «ortodoxă» a filosofiei indiene, fondată prin sec. I î.e.n., pe baza unor tradiții mai vechi, de înțeleptul Patañjali, care a dat o interpretare teistă doctrinei *sankhya*. Yoga preconizează adâncirea autocunoașterii în vederea eliberării eului individual de contingentele vieții materiale și a contopirii cu spiritul universal, *brahman*, prin extazul mistic (*samadhi*). Exercițiile ascetice ale yoghinilor (încetinirea la maximum a respirației și a bătăilor inimii, realizarea stării de insensibilitate totală etc.) sunt practicate de adepții a numeroase secte religioase indiene”⁴².

Origine, scop și mijloace: câte o propoziție pentru fiecare, conform ideii clasice despre concizie (cine?, ce?, cum?). Dar sursele autorului – sau o parte din ele – nu sunt lucrări academice. Cea de-a doua frază, centrată în jurul termenilor „eu individual” și „spirit universal”, reflectă imaginea yogăi răspândită de teosofism și neovedantism. Ea este departe atât de *purușa* și *prakṛti*, cât și de *kaivalya* din yoga daršana. Cea de-a treia conține ideea stăpânirii complete a fiziologiei, devenită centrală în Haṭha Yoga, dar finalitatea exercițiilor e contaminată cu vechea imagine despre fachirism. Această întreită reprezentare populară – furnizată de fachirism, teosofism și neovedantism – va greva definiția termenului în toate dicționarele următoare.

Articolul dedicat filosofiei indiene enumeră yoga printre cele șase școli „ortodoxe” (numite *darșane*), întemeiate de înțelepți semilegendari între secolele VII și II î.e.n. În viziunea autorului, ar fi existat o „luptă ideologică” între „școlile materialiste (*carvaka-lokayata*) sau care conțineau elemente materialiste (*nyaya, vaișeșika, sankhya*)” și „școlile idealiste (*yoga, vedanta*)”⁴³. Iată, așadar, dialectica marxistă a contrariilor manifestându-se între activiștii *sāṃkhya*, mai progresiști (teoreticieni ai atomismului), și cei ai școlii yoga, mistici retrograzi, care nu sunt înregistrați cu nicio contribuție filosofică. În articolul „fachir”, așa cum am văzut, călugării hinduși practică „exercițiile mortificatoare yoga”⁴⁴. În cel despre

⁴¹ Ion Banu avea în biblioteca sa cartea lui Eliade: *Yoga. Essai sur les origines de la mystique indienne* (1936), dar nu a reușit să treacă de primele trei pagini ale introducerii. Sublinierile și adnotările sale arată că unele dintre lucrurile care i se păreau a fi mai importante în această lucrare științifică erau „filosofia specific etnică” și „ortodoxia” yogăi. S-a oprit din citit după ce Eliade expunea teza conform căreia yoga era o creație a elementelor aborigene, pre-ariene, care a fost întâmpinată cu rezistență de invadatorii indo-arieni și acceptată într-un târziu, abia după ce a fost reinterpretată. Caracterul „specific etnic”, cum formulase Banu, nu se referea așadar – dezamăgindu-i așteptările – la o „rasă de stăpâni”, ci chiar la „masele oprimate”, în numele cărora profesorul de filosofie propaga ideologia marxistă.

⁴² DER, IV, 1966, p. 926.

⁴³ DER, II, 1964, pp. 784–785 (784).

⁴⁴ DER, II, 1964, pp. 337–338.

antropozofie, yoga apare ca una dintre practicile mistice vechi, alături de maniheism (*sic!*) și cabalistică⁴⁵.

La sfârșitul deceniului îi acordă atenție o altă operă lexicografică, de această dată specializată. Primul dicționar de filosofie publicat în România comunistă, în anii '50 – o făcătură sovietică, apărută în 1939, la apogeul stalinismului, iar apoi remaniată în funcție de congresele partidului –, ignorase filosofia indiană⁴⁶. Față de acesta, noul *Mic dicționar filozofic* (1969), deși stătea tot sub egida ideologiei marxiste, părea să aducă o boare de primăvară. El e coordonat de doi dintre conducătorii colectivului de filosofie al *Dicționarului enciclopedic român*, ale cărui rezultate și experiență au fost, în mod explicit, transferate aici. Cea mai mare parte a redactorilor micului dicționar provin din colectivul celui enciclopedic. Ion Banu se numără printre ei. Între timp publicase o carte despre filosofia Orientului antic, dar cel de-al doilea volum al ei, care trebuia să se ocupe și de India, nu va mai apărea niciodată.

Articolul consacrat yogăi îl preia textual pe cel din dicționarul enciclopedic. Modificările sunt minimale. În primul rând, „contemplație”, ca sens al termenului sanscrit *yoga* – probabil o greșeală redacțională – a fost corectat aici în „contopire”. Apoi, Patañjali este scris cu vechea ortografie franceză (Patandjali), care fusese adoptată și în rusă. Aceasta se poate să fi fost forma originală din articolul lui Banu, iar corectura conform transliterării academice (împreună cu cea nefericită în „contemplație”) să se datoreze revizorilor lucrării enciclopedice. În fine, aici se adaugă că exercițiile yoga sunt practicate nu doar de adepți ai sectelor religioase, ci și de adepți ai doctrinelor filosofice-religioase indiene⁴⁷. După cum indică ortografierea numelui fondatorului lui yoga daršana, e posibil ca această definiție să provină dintr-o enciclopedie rusă sau franceză.

Yoga este menționată și în articolul despre *Vede*, ca una dintre cele șase școli „ortodoxe” ale filosofiei indiene, la temelia cărora stă autoritatea vedică. În articolul „mistică”, ea apare drept curent și doctrină mistică din hinduism. Definiția misticii⁴⁸ corespunde felului în care e prezentată yoga, ca o contopire extatică a eului individual cu spiritul universal. Termenul se regăsește și în titlurile scrierilor lui Eliade din articolul care-i este consacrat. Ele sunt însă citate în mod amatoristic și cu greșeli, de către un autor care, în mod vădit, nu-l simpatiza pe vechiul „adept al trăirismului”⁴⁹. E și singurul dintre aceste articole care va trebui rescris în cea de-a treia ediție a dicționarului⁵⁰.

⁴⁵ DER, I, 1962, p. 150. Maniheismul e definit totuși ca „mișcare religioasă”; DER, III, 1965, p. 226.

⁴⁶ Mark Moiseevici Rozental, Pavel Fedorovici Iudin (coord.), *Mic dicționar filozofic*, traducere din limba rusă, București, Editura de stat pentru literatură politică, 1954; reed., 1955. O nouă ediție rusă, în 1963, va remedia această lipsă.

⁴⁷ M.D.Fil., 1969, p. 398.

⁴⁸ „Orientare în cadrul religiei sau gândirii filosofice religioase care afirmă posibilitatea unirii directe, a contopirii sufletului individual cu divinitatea.”

⁴⁹ M.D.Fil., 1969, pp. 390, 245–246, 108; 1973, pp. 588–589, 373–374, 168. Două cărți ale lui Eliade, una cu titlul și data publicării greșite, sunt transformate într-un singur titlu: *Yoga. Imortalitate și libertate. Patañjali și Yoga-Sutra* (1960).

⁵⁰ D.Fil., 1978, pp. 244–245.

Înainte de ea, definiția yogăi este din nou preluată textual de o altă lucrare generalistă, *Mic dicționar enciclopedic* (1972). Ion Banu, identificat acum ca membru al Academiei de Științe Sociale și Politice, se numără și aici printre colaboratori. O singură modificare apare în propoziția despre exercițiile yoghinilor, care dobândiseră între timp o largă acceptare în societatea românească. Dispar adepții sectelor și doctrinelor filosofice-religioase, precum și atributul „ascetic”, care e transferat în trecut („practicate inițial de asceți”)⁵¹. Noile versiuni ale dicționarului de filosofie vor lăsa însă fraza neschimbată, făcând astfel posibilă asocierea yogăi posturale moderne cu religia și sectarismul⁵².

Chestiunea înregistrării termenului *yoga* în dicționarele limbii române are și un aspect lingvistic special: problema literei y. Aceasta nu era considerată a face parte din alfabet, ci apărea doar în cuvintele străine acceptate care păstrează grafia limbii de origine. Unul dintre primele exemple de astfel de cuvinte era chiar *yoga*⁵³. La începutul anilor '70, voci importante din comunitatea lingviștilor pledau pentru „rezolvarea problemei literei y și a eventualei ei introduceri în alfabetul limbii române” în cazul cuvintelor străine deja acceptate, precum *yoga*⁵⁴. Din punct de vedere lingvistic, așadar, admiterea în limbă a vocabulei fusese recunoscută începând din anii 1962–1966, prin *Dicționarul enciclopedic român*, dar în calitate de xenism (neologism neadaptat). Pentru a fi neologism (adaptat), ea trebuia scrisă *ioga*, ceea ce se făcuse ocazional atât înainte de război, cât și în anii '60⁵⁵.

Nu știm dacă *yoga* a fost inclus în *Dicționarul limbii române* chiar de la reluarea lui, în anul 1959. Acesta era un proiect de lungă durată, iar literei y i-a venit rândul să fie tipărită abia după o jumătate de secol, timp în care s-au petrecut numeroase schimbări⁵⁶.

Primul dicționar al limbii române care înregistrează cuvântul este DEX (1975), unde apare tot ca xenism⁵⁷. Și definiția lui o preia, rezumativ, pe cea din *Dicționarul enciclopedic român*, dar o împarte în două sensuri, de-a lungul liniei dintre teorie și practică. În înțeles propriu, *yoga* este o „școală filozofică indiană care urmărește adâncirea cunoașterii eului în scopul eliberării lui de viața materială și al contopirii cu spiritul universal”. Prin extensie, este un „ansamblu de exerciții care duc la stăpânirea deplină a organismului uman prin încetinirea la maximum a

⁵¹ M.D.Enc., 1972, p. 1007; 1978, p. 1040; 1986, p. 1891.

⁵² M.D.Fil., 1973, p. 601; D.Fil., 1978, p. 777.

⁵³ Vezi articolul consacrat literei y, în DER, IV, 1966, p. 924.

⁵⁴ Luiza Seche, „Limba română corectă. Probleme de ortografie, gramatică lexic, București, Ed. Științifică, 1973, 382 p.” [recenzie], *Limba română* (București), XXIII, nr. 3, mai–iunie 1974, pp. 256–258 (258).

⁵⁵ Un singur exemplu din ultima perioadă: un subcapitol din cartea lui Eliade, *Aspects du mythe* (1963), a fost tradus în română „Când un ioghi se îndrăgostește de o regină...”. M. Eliade, „Aspecte ale mitului. Mitologia Memoriei și a Uitării”, în românește de Sanda Râpeanu, *Secolul 20* (București), nr. 9, 1967, pp. 6–17 (6).

⁵⁶ DLR, XIII-3, 2005, p. 1339; DLR², 2010, XIX, p. 1339.

⁵⁷ DEX, 1975, p. 1035.

respirației, a bățăilor inimii și prin realizarea stării de insensibilizare totală”. Această diferențiere între un sens prim, metafizic-mistic, și unul extins, psihosomatic, este foarte discutabilă și ar putea fi justificată doar prin prisma receptării yogăi în imaginarul occidental modern.

DEX precizează că *yoga* provine din engleză și/sau franceză, dar modul în care o face nu clarifică dacă a venit din engleză prin intermediul limbii franceze sau a fost preluat simultan din ambele limbi. Nici azi nu s-ar putea trage o concluzie certă decât în urma unei cercetări complete și detaliate a ocurențelor sale istorice în limba română încă de la începutul secolului XX. O astfel de cercetare va adăuga, foarte probabil, un al treilea canal de circulație a termenului înspre spațiul nostru: germana.

Dicționarul de neologisme ignoră *yoga* în primele două ediții ale sale (1961, 1966), înregistrând-o abia în cea de-a treia (1978), ca și cum ar fi un împrumut recent (din franceză). O face probabil sub influența DEX-ului, dar enunțul său e tributatar tot *Dicționarului enciclopedic român* sau versiunii corectate din *Mic dicționar filozofic*⁵⁸. Conform acestuia, *yoga* „recomandă contemplarea, imobilitatea absolută, extazul mistic și practicile ascetice” în scopul eliberării și uniunii mistice.

În același an apare o nouă ediție a dicționarului de filosofie, considerabil amplificată și îmbunătățită, dar care nu schimbă nimic în ceea ce privește *yoga*⁵⁹. Un spațiu mult mai amplu îi va fi acordat de alte două dicționare specializate, elaborate într-o lungă perioadă de timp, începând din a doua jumătate a anilor '60. Domeniile lor, psihologia și pedagogia, demonstrează interesul de care *yoga* ajunsese să se bucure printre specialiștii acestor discipline și oferă un element de context în privința implicării Institutului de Cercetări Psihologice și Pedagogice din București în „afacerea” Meditației Transcendentale.

Primul dicționar românesc de psihologie, publicat în 1978 de Paul Popescu-Neveanu (1926–1994), profesor la Universitatea din București, este și cel dintâi care acordă un spațiu consistent termenului *yoga*. Deși *Mic dicționar filozofic* se află în bibliografia generală a cărții, definiția lui nu este influențată de el. Se pot bănuși, dimpotrivă, lecturi din Mircea Eliade. De exemplu, în felul în care este enunțat sensul propriu al termenului: *yoga* este nu doar o filosofie indiană, ci un „curent cultural” asiatic, complex și prolix, vechi de patru-cinci mii de ani. Asociată unui anumit ritualism religios, ea constituie un „program de asceză și de sanctificare, ce urmărește abaterea simțurilor de la lumea reală și instituirea unei stări de concentrare asupra unor gânduri lăuntrice, în fapt, suspendarea cu ajutorul exercițiilor a principalelor activități corporale în favoarea unei meditații «pure»”. Această concentrare sau meditație e considerată de către știința modernă o stare „hipnoidală”.

⁵⁸ DN, 1978, p. 1158; 1986, p. 1158. Precizarea că *yoga* înseamnă în sanscrită „contopire” face legătura cu *Micul dicționar filozofic*.

⁵⁹ D.Fil., 1978, p. 777 (pp. 225, 462, 762 pentru celelalte ocurențe).

Sensul restrâns al termenului e apropiat de yoga posturală modernă: „o disciplină de educare a spiritului și corpului, ce susține că *prin practicarea sistematică a unor exerciții se ajunge la stăpânirea deplină a funcțiilor vitale ale organismului, ca și la potențarea capacităților psihofizice, prin eliberarea unor forțe disponibile fizice și psihice*”⁶⁰.

Sunt descrise apoi câteva „sisteme” de yoga (*dhyāna, karma, rāja, bhakti, haṭha*), modelate după temperament și înclinări individuale, precum și cele opt trepte (*aṣṭāṅga*) din *Yoga Sūtra*, care nu este însă pomenită. Nicio referire la yoga *darśana* sau la Patañjali. Nu e de mirare că aici survine o confuzie: *yama* și *niyama* sunt considerate o singură treaptă, iar *kaivalya* e adăugată ca treaptă finală. Distingând, înlăuntrul acestor „sisteme”, între o practică mistică și una fizică, Neveanu recomandă disocierea lor, renunțarea la „perimatele forme esoterice, religioase” (precum ideile despre *prāṇa*) și păstrarea exercițiilor fizice, care au trecut proba aspră a timpului: „Practicile yoga, eliberate de balastul ritualurilor și finalităților mistice, apar ca neavând nimic misterios, neexistând miraculoase fluxuri vitale, ci sunt fenomene de autoreglare supuse determinismului și care sunt asemănătoare cu exercițiile sistemelor moderne de educație fizică”. De altfel, metodele moderne de cultură fizică, precum antrenamentul autogen, au folosit cu succes unele elemente yoghinice. Articolele despre autosugestie, concentrare și relaxare fac și ele referire pozitivă la yoga⁶¹.

Mult mai mult spațiu îi este acordat termenului în *Dicționarul de pedagogie* (1979). Semnat de Ioana Herseni (n. 1949), articolul este superior definițiilor date de Banu și Neveanu, care nu numai că nu erau în mod particular interesați de subiect, ci, dimpotrivă, aveau o părtinire ideologică, fiind angajați în promovarea materialismului dialectic și a așa-zisului „ateism științific”. E unul dintre paradoxurile caracteristice perioadei comuniste că, tocmai într-un instrument de referință pedagogic, adresat cu precădere personalului didactic și categoriilor largi de educatori – iar nu în cele de filosofie sau psihologie –, yoga putea să-și găsească cea mai bună, mai informată și mai onestă tratare.

Ioana Herseni l-a citit și ea pe Eliade și, probabil, chiar mai mult, așa cum sugerează o lungă listă de autori, bine aleși⁶². Schița istorică, descrierea diverselor forme de yoga (*haṭha, karma, bhakti, jñāna, rāja*) și a celor opt trepte (*aṣṭāṅga*) ale yogăi lui Patañjali sunt cele mai bune din lexicografia română. Acestea din urmă sunt prezentate sub aspectul lor tehnic. Deși una dintre *darśana*, yoga „nu reprezintă o poziție filozofică proprie”, ci „rămâne în primul rând o disciplină fizică și mentală, independentă oarecum de diferitele poziții filozofice sau religioase – ca dovadă și adoptarea ei în diverse arii geografice și spirituale”.

⁶⁰ D.Psih., 1978, pp. 781–782 (781 – sublinierea autorului).

⁶¹ D.Psih., 1978, pp. 83, 136, 616.

⁶² D.Ped., 1979, pp. 477–478 (478). Coordonarea redactării articolului i-a revenit lui Ion Gh. Stanciu (n. 1925).

Totuși, profilul cărții face ca definiția yogăi să fie concepută în așa fel încât să convină atât practicilor yoghine tradiționale din India, cât și yogăi moderne. Ea este un „sistem de tehnici psihosomatice cu valențe educative deosebite, vizând realizarea sintezei armonioase între fizic și psihic, conștient și inconștient, a unității dintre om (microcosmos) și univers (macrocosmos), în condițiile unui control voluntar al stărilor psihice pentru a trezi și stăpâni toate forțele latente ale ființei umane, dându-i acesteia posibilitatea de a atinge niveluri superioare de conștiință”.

Articolul mai acordă atenție multiplelor implicații educative ale yogăi, rolului pedagogic covârșitor al învățătorului (*guru*), fundamentării științifice actuale a cunoștințelor și practicilor yoghine, precum și institutelor specializate în cercetarea yogăi, întemeiate în India, în Occident și în blocul comunist. Exercițiile yoga sunt menționate și în articolul consacrat relaxării, ca un procedeu mai simplu decât cele specializate moderne și care funcționează prin „sugestie de repaos psihic”⁶³.

Dintre dicționarele specializate, se mai ocupă de yoga cele din sfera religiei, publicate în anii '80⁶⁴. Dat fiind că acestea reprezintă o nișă aparte, vor fi discutate separat în cea de-a doua parte a articolului.

După cum s-a putut vedea, yoga este mai ușor și mai generos recunoscută în lexicografia enciclopedică și de specialitate decât în cea lingvistică. *Dicționarul limbii române contemporane* (1980) și *Dicționarul general al limbii române* (1987) se mulțumesc să copieze definiția din DEX⁶⁵.

O nouă definiție e oferită de *Dicționarul limbii române pentru elevi* (1983), ai cărui autori sunt și conducători ai colectivului de redactare a DEX-ului. El apare la scurt timp după ce yoga fusese compromisă de sus-numitul „scandal”. E interesant că școlarii trebuiau să fie informați asupra sensului acestui termen, în timp ce alte cuvinte (precum *fachir*) lipsesc. Yoga este o „școală filozofică indiană care cuprinde un bogat program de exerciții ce urmăresc stăpânirea deplină a organismului uman prin eforturi complexe de voință, acționând asupra respirației, circulației, relaxării totale musculare etc.”⁶⁶. În locul ascetismului, abandonat deja odată cu DEX, se introduce aici un nou cuvânt-cheie, voința, probabil sub influența dicționarului de pedagogie. Versiunea mică a dicționarului de neologisme (1986) inovează și ea definiția, înlocuind „practicile ascetice” cu „exerciții fizice”. Scopul acestora din urmă nu mai este „stăpânirea”, ci „perfecționarea” proceselor fiziologice și psihice ale organismului⁶⁷.

„Problema literei y” va fi soluționată odată cu publicarea DOOM-ului, în anul 1982⁶⁸. În ciuda acestui lucru, lingvistica normativă menține *yoga* în categoria xenismelor. La prima înregistrare în DEX, termenul era dat ca substantiv, fără

⁶³ D.Ped., 1979, p. 391. Autor: Denise Macadziob; coordonator: Mihai Golu.

⁶⁴ D.Rel., 1982; D.Mit., 1983; 1989. Nu și M.D.Ed., 1985.

⁶⁵ DLRC, 1980, p. 672. DGLR, 1987, p. 1144.

⁶⁶ DREV, 1983, p. 887.

⁶⁷ M.D. Neol., 1986, p. 492.

⁶⁸ DOOM, 1982, pp. x, xii.

indicații de gen și număr⁶⁹. Peste câțiva ani, ediția a treia a *Dicționarului de neologisme* îl consideră substantiv neutru⁷⁰. În al său *Dictionnaire morphologique de la langue roumaine* (1981), Alf Lombard (1902–1996) a încercat să clasifice cuvintele care nu au, în dicționarele românești, specificații cu privire la număr și gen. În temeiul unui factor extra-gramatical, „simțul limbii” unui vorbitor nativ, *yoga* se prezintă ca substantiv feminin (deși în sanscrită e masculin, gen păstrat în limba franceză, considerată sursa împrumutului în română). El e lipsit de plural (*singulare tantum*), dar poate avea, în mod neflexionar, valoare articulată, de genitiv-dativ (cu articol proclitic sau prepoziție) și vocativ⁷¹.

DOOM îi acordă și el genul feminin, dar, neindicând vreo flexiune, îl păstrează în mod tacit ca împrumut neadaptat⁷². Responsabil pentru litera y a fost Ionel Rizescu (1919–2004), sarcina reviziei revenindu-i Mioarei Avram (1932–2004). Și în noua ediție din 2005 el a rămas tot un cuvânt neadaptat⁷³. Totuși, funcția normativă a acestui instrument lingvistic ar fi obligat nu la respingerea tuturor formelor de plural (*yogi, yoge*) și genitiv-dativ (*yogăi, yogii, yogei; yogilor, yogelor*) aflate în uz, ci la alegerea celor mai firești limbii române, pentru a preveni eventualitatea ca acestea să piardă competiția în favoarea unor forme rebarbative.

„Sexul” yogăi va rămâne disputat. *Dicționarul limbii române pentru elevi* (1983) îl recunoaște feminin, dar pentru *Micul dicționar de neologisme* (1986) el rămâne neutru. După 1989, noile ediții ale dicționarului de neologisme⁷⁴ s-au aliniat normei academice impuse de DOOM, care a fost recunoscută atât de edițiile succesive ale DEX-ului⁷⁵, cât și de lucrările normative din Republica Moldova⁷⁶. Dar edițiile revăzute ale dicționarului lui Șăineanu, precum și două opere lexicografice fundamentale ale Academiei Române, *Micul dicționar academic* (2003) și *Dicționarul limbii române* (2005), îl consideră substantiv neutru⁷⁷. Dat

⁶⁹ DEX, 1975, p. 1035. Preluat de DLRC, 1980, p. 672; DGLR, 1987, p. 1144.

⁷⁰ DN, 1978 p. 1158; 1986, p. 1158.

⁷¹ După modelul substantivului *oca*, alături de *babaua, carioca, moca, tesla, treanca-fleanca, nu-mă-uita* și *saga*. Lombard, 1981, pp. II/32, III/221. Vorbitorul nativ este co-autorul dicționarului, Constantin A. Gădei (1916–1984). Vezi și recenzia lui Adrian Turculeț în *Limba română* (București), XXXIII, nr. 2, martie-aprilie 1984, pp. 152–157 (154).

⁷² DOOM, 1982, p. 658; 1989, p. 658.

⁷³ DOOM², 2005, p. 856; 2010, p. 856. Responsabil pentru litera y a fost Cristiana Arangelovici (n. 1968).

⁷⁴ NDN, 1997, p. 1549; MDN, 2000, p. 934; 2006, p. 995. De asemenea, *Dicționar actualizat de neologisme* (2013, 2015).

⁷⁵ DEX², 1996, p. 1177; 1997, p. 1177; 1998, p. 1177; DEX^{2r}, 2009, p. 1213; 2012, p. 1214; DEX^{2r2}, 2016, p. 1337.

⁷⁶ DOEOM, 1990, p. 744; DOR, 2000, p. 1033; 2001, p. 1033. Un alt dicționar publicat la Chișinău precizează că este substantiv feminin invariabil; DEXA, 2008, p. 1027.

⁷⁷ DULR¹¹, 1996, V, p. 526; 1997, II, p. 385; DULR-N, 2006, p. 1651; DULR-I, 2010, XII, pp. 207–208; MDA, IV, 2003, p. 1328; 2010, II, p. 1529; DLR, XIII-3, 2005, p. 1339; DLR², 2010, XIX, p. 1339. De asemenea, DEXI, 2007, p. 2213. *Micul dicționar academic* precizează că este substantiv neutru invariabil. Coordonator al volumului și revizor final pentru litera y a fost Liliana Hoinărescu (n. 1969).

fiind că un *singulare tantum* care nu e feminin poate să fie, din perspectivă gramaticală, la fel de bine neutru sau masculin, se înțelege că genul neutru se datorează caracterului... inanimat al realității desemnate de substantiv. Prilej de reflecții metafizice asupra spiritului limbilor. Ca „uniune”, *yoga* era, pentru sanscrită, un substantiv masculin.

În ultimele trei decenii, atât principala definiție a yogăi, care circula în dicționarele comuniste, cât și celelalte vor fi reluate, combinate și îmbogățite într-o mare diversitate de instrumente lexicografice. Așa cum am văzut, din acea primă definiție, DEX diferențiasse un înțeles secundar al termenului („ansamblu de exerciții”), pe care l-a considerat sens extins. Referindu-se tot la partea practică a yogăi, *Dicționarul de psihologie* distingea un sens restrâns („disciplină de educare a spiritului și a corpului”). După 1989, versiunile revăzute ale dicționarului lui Șăineanu preiau sensul propriu din DEX și, ignorându-l pe cel extins, îi adaugă sensul restrâns din dicționarul de psihologie, inovând în mod interesant frazeologia („practică sportivă de educare a corpului și a spiritului”). *Micul dicționar academic* face la fel, fără modificări terminologice. *Dicționarul limbii române* se arată receptiv la ambele înțelesuri secundare, dar le inversează pozițiile: înregistrează ca sens extins pe cel restrâns al lui Neveanu („disciplina”), iar ca sens restrâns pe cel extins din DEX („ansamblul tehnicilor și exercițiilor specifice acestei discipline”). A fost urmat de DEXI (2007), care închide cercul, recuperând din DEX și ceea ce – pentru evitarea repetiției – fusese lăsat pe dinafară⁷⁸.

Din nefericire, unele dintre dicționarele importante sunt responsabile de introducerea ilicită a yogăi în domeniul... coregrafiei spirituale. Înregistrând un nou termen, *samadhi*, ele îl explică drept „dans yoga, mod de contemplație prin întreruperea activității cugetării, în care se realizează contopirea subiectului cu obiectul”⁷⁹. O transformare a yoghinilor în derviși, grație numitorului comun, fahirul? Bănuim că s-a făcut nu o confuzie între sanscritul *samādhi* și persanul *samā*, ci o neglijență la transcrierea definiției dintr-un dicționar francez („în yoga, ...”).

În ciuda folosirii lui atât populare, cât și academice, cuvântul *yoghism* a rămas neomologat până în ziua de azi. Încă din epoca interbelică practicarea sau cultura yogăi era numită *yogism/yoghism* și, mai rar, *yoginism/yoghinism*. Eliade însuși folosea forma *yogism*. Termenul se întâlnește în scrierile lui Nicolae Iorga, Ion Marin Sadoveanu, Tudor Vianu, Petre Pandrea, Romulus Vulcănescu și ale altora. „Yoghismul și relaxarea” este titlul unui capitol dintr-o carte scoasă din circulație în urma „afacerii” *Meditației Transcendentale*⁸⁰. E adevărat că, în ultimele decenii, el a devenit din ce în ce mai rar. Cel mai adesea, pentru sensul acoperit de *yoghism* este folosit tot cuvântul *yoga*, care ajunge astfel și mai vag.

⁷⁸ DEXI și versiunile revăzute ale dicționarului lui Șăineanu îi recunosc cuvântului și o valoare adjectivală: „exerciții yoga”, cu sensul „yoghine” sau „yoghinice”.

⁷⁹ NDN, 1997, p. 1272; MDN, 2000, p. 770; 2006, p. 820; MDA, IV, 2003, p. 295; 2010, II, p. 752. Cel responsabil de definiție e Florin Marcu (n. 1924).

⁸⁰ Arcadie Percek, *Relaxarea, gimnastica omului modern*, București, Editura Ceres, 1981, pp. 46–74.

YOGHIN ȘI YOGHIST

Numele persoanei asociate într-un fel sau altul cu yoga a cunoscut în perioada interbelică și în anii '60–'70 forme multiple, folosite cu inconsecvență⁸¹. Termenul *yoga* era utilizat și în acest scop. „Visul vieții unui yoga” sună titlul unui articol⁸². Pluralul era *yogi* sau *yoghi*⁸³. Probabil de la acest plural s-a format, retroactiv, singularul *yog*, întrebuițat ocazional. Cei mai folosiți erau însă termenii *yogin/yoghin* și *yogist/yoghist*.

Primul care a fost înregistrat lexicografic în anii '70 este *yoghin*. *Micul dicționar enciclopedic* (1972) îl definește cu două nuanțe de sens – adept al filosofiei yoga și practicant al exercițiilor yoga –, socotindu-l de proveniență franceză⁸⁴. DEX nu-l recunoaște inițial, preferând un cuvânt cu etimologie internă, *yoghist*, având exact aceeași definiție, dar și o valoare adjectivală⁸⁵. *Dicționarul de neologisme* (1978) reține doar *yoghin* (cu varianta *yogin*). Cel de-al doilea sens al termenului e restrâns aici la un „ascet indian care practică yoga”, lăsându-i astfel descoperiți pe practicantii yogăi moderne⁸⁶. El provine din cuvântul francez și/sau englez *yogin*.

Principala lucrare de referință pentru neologia lexicală și semantică adaugă adjectivul *yoghinic* (cu varianta *yoginic*), având ca model francezul *yoginique*. Acesta va fi reluat de alte dicționare și-l va înlocui pe mai vechiul *yoghic/yogic*, rămas astfel neomologat, deși continuă să fie utilizat. Mult mai rar, *yoghistic/yogistic* rămâne și el neînregistrat.

Dicționarul de cuvinte recente (1982), care explorează înnoirile lexicale de după 1960, concordă cu cel de neologisme⁸⁷. În plus, ilustrează termenul *yoghin* cu un citat descriind un caz de „fachirism”. Un articol publicat de ziarul *Scânteia* anunța că Swami Satyamurti din India a făcut o demonstrație de „somm hibernal”, într-un container sub apă, oprindu-și inima și toate procesele fiziologice timp de opt zile⁸⁸. Unele dicționare contopesc cele două nuanțe semantice⁸⁹ sau recunosc o singură nuanță, pe cea practică⁹⁰.

⁸¹ Nu luăm în discuție aici termeni rari și rebarbativi din secolul al XIX-lea, precum *giogus* sau *dzogi*, care nici nu sunt recunoscuți lexicografic.

⁸² P. Kavunov, „Visul vieții unui yoga”, *Veac nou* (București), XXII, nr. 33, 19 august 1966, p. 10.

⁸³ V. Nikolaev, „Școala yoghilor din Rishikesh”, *ibidem*, nr. 47, 23 noiembrie 1966, p. 9.

⁸⁴ M.D.Enc., 1972, p. 1007; 1978, p. 1040; 1986, p. 1891.

⁸⁵ DEX, 1975, p. 1035.

⁸⁶ DN, 1978, p. 1158; 1986, p. 1158.

⁸⁷ DCR, 1982, p. 532.

⁸⁸ „Experiență de yoga”, *Scânteia* (București), XLVIII, nr. 11452, 17 iunie 1979, p. 5. O demonstrație anterioară, în 1973, la spitalul din Udaipur, a fost documentată științific. L. K. Kothari, Arun Bordia, O. M. Gupta, „Studies on a yogi during an eight-day confinement in a sealed underground pit”, *The Indian journal of medical research* (New Delhi), 61, nr. 11, November 1973, pp. 1645–1650; *idem*, „The yogic claim of voluntary control over the heart beat. An unusual demonstration”, *American heart journal* (St. Louis, MO), 86, nr. 2, 1973, pp. 282–284.

⁸⁹ DCR, 1982, p. 532; M.D.Neol., 1986, p. 492.

⁹⁰ DREV, 1983, p. 887.

DOOM înregistrează ambele cuvinte, *yoghin* și *yoghist*⁹¹. Suplimentul din 1988 al DEX-ului adaugă și el *yoghin* (cu varianta *yogin*)⁹², recunoscându-i proveniența atât din francezul *yogin*, cât și din englezul *yogi*. După modelul articolului *yoga*, el separă cele două sensuri ale termenului în unul propriu (adept al filosofiei *yoga*) și altul extins (practicant al exercițiilor *yoga*). În contrast cu *yoghist*, cele două dicționare normative nu-i recunosc lui *yoghin* forme de feminin, lucru care va fi urmat de majoritatea lucrărilor lexicografice ulterioare⁹³.

Termenii vor fi redați la fel în următoarele ediții ale DOOM-ului și DEX-ului, dar, după 2005, *yoghist* e considerat rar. Alte lexicoane atestă o și mai accentuată derivă semantică a celui din urmă. În edițiile revăzute ale dicționarului lui Șăineanu și în cele postcomuniste ale dicționarului de neologisme, *yoghist* este întâi adjectiv cu înțelesul „yoghinic”, iar apoi substantiv cu înțelesul „yoghin”⁹⁴. *Dicționarul limbii române* (2005) confirmă acest fapt⁹⁵, spre deosebire de *Micul dicționar academic* (2003), care rămâne pe poziția DEX-ului, definind *yoghist*, prin sinonimie, ca *yoghin*, însă fără valoare adjectivală. La rândul lui, adjectivul *yoghinic* e definit în aceste dicționare (excepție neo-Șăineanu), prin sinonimie, ca *yoghist*.

Așadar, definiția cuvântului *yoghin* se configurează de la început în jurul îmbrățișării „filosofiei” (s1) și „exercițiilor” sau „practicii” (s2) *yoga*. Cu puține excepții, unde ele sunt contopite, dicționarele le recunosc ca două sensuri sau nuanțe de sens. În *Dicționarul de neologisme*, cel de-al doilea e restrâns geografic și cultural: „ascet indian care practică *yoga*” (s2a). Începând din 1996, edițiile revăzute ale dicționarului lui Șăineanu, fac același lucru cu primul sens: „ascet indian adept al filosofiei *yoga*” (s1a), inversând însă ordinea. În primul sens, *yoghin* este doar substantiv masculin, pe când în cel de-al doilea poate să aibă ambele genuri⁹⁶. *Marele dicționar de neologisme* (2000) pune *yoghin* și *yoghist* în raport de sinonimie, lucru care va fi făcut și de *Micul dicționar academic* (2003), și de *Dicționarul limbii române* (2005). Dar aceste ultime lexicoane academice înregistrează trei sensuri (s2a, s1, s2), iar cel din urmă îi recunoaște cuvântului și o

⁹¹ DOOM, 1982, p. 658.

⁹² DEX-S, 1988, p. 198.

⁹³ Prima lucrare care face excepție este ediția revizuită a dicționarului lui Șăineanu, DULR¹¹, 1996, V, p. 526; 1997, II, p. 385. Plecând de la aceasta, modelul a fost urmat de mai multe lucrări publicate de grupul editorial Litera: NODEX, 2002; DULR-N, 2006, p. 1651; DEXA, 2008, p. 1027; DULR-I, 2010, XII, p. 208. De asemenea, DOR, 2000, p. 1033, dar acesta listează *yoghină* separat de *yoghin* (ceea ce nu face în cazul lui *yoghist/yoghistă*).

⁹⁴ DULR¹¹, 1996, V, p. 526; 1997, II, p. 385; DULR-N, 2006, p. 1651; DULR-I, 2010, XII, p. 208, respectiv, NDN, 1997, p. 1549; MDN, 2000, p. 934; 2006, p. 995. Sunt urmate de NODEX, 2002 și DEXI, 2007, p. 2213.

⁹⁵ DLR, XIII-3, 2005, p. 1339; DLR², 2010, XIX, p. 1339.

⁹⁶ DULR¹¹, 1996, V, p. 526; 1997, II, p. 385; DULR-N, 2006, p. 1651; DULR-I, 2010, XII, p. 208 (Sensurile substantivului *yoghist* sunt însă inversate față de *yoghin*: întâi sensul s1a, cu sinonimul *yoghin*, apoi s2.) Sunt urmate de NODEX 2002, care păstrează ordinea filosofie-practică.

funcție adjectivală cu sensul „yoghinic”⁹⁷. Ele vor fi urmate de alte dicționare noi, precum DEXI⁹⁸.

Lucrurile se complică puțin în privința calității semantice. Sensul extins, stabilit de DEX ca fiind s2 și recunoscut de *Micul dicționar academic*, se schimbă în *Dicționarul limbii române*, care, luând s2a drept sens propriu, consideră că atât s1, cât și s2 au derivat prin extensie. Fără îndoială, o evaluare corectă a istoriei moderne a termenului. Nu știm dacă este un rezultat al aplicării criteriului istoric sau al principiului folosit pentru neologisme în dicționarele Academiei (primul sens este cel atestat mai întâi în limba română), dar amândouă conduc la aceeași concluzie. DEXI are ambiția de a nuanța și apreciază că s1 e rezultat al extinderii semantice, iar s2, al generalizării.

După 1989 apar noi forme derivate ale cuvântului *yoga*, despre care e greu de spus dacă vor supraviețui. *Yogan* (existând independent și în engleză, cu accent paroxiton) este în general aplicat derogativ celor considerați a absolutiza yoga sau a o adopta într-o manieră exclusivistă. Termenul indian *yogi* (pl. *yogi/yoghi*, g.-d. *yogilor/yoghilor*), pus din nou în circulație de literatura anglofonă, e folosit adesea cu referire la adepții indieni ai yogăi tradiționale, cu precădere din trecut, spre deosebire de yoghini, adepții yogăi moderne. Așa cum am văzut, în dicționarele mai recente, acest înțeles a devenit sensul prim al cuvântului *yoghin*.

TANTRA ȘI TANTRISM

Yoga tantrică – una dintre încarnările cele mai de senzație ale yogăi – a produs în mentalul contemporan o robustă asociere între tantra și yoga, deși, pe lângă partea ei yoghinică, cea dintâi are conținuturi și forme de expresie fără legătură cu cea din urmă. În cultura română, tantra a fost cunoscută mai întâi și în primul rând – încă de la Eliade – datorită acestei asocieri. Lexicografia i-a rezervat însă o acceptare și mai șovăielnică decât în cazul yogăi.

Nu cuvântul *tantra* este înregistrat mai întâi, ci *tantrism*, derivat de origine occidentală, considerat impropriu de indianaștii timpurilor noastre. Prima omologare aparține tot lexicografiei enciclopedice. *Dicționarul enciclopedic român* (1966) îl definește drept „curent religios panindian care a apărut ca o reacție împotriva interdicțiilor religioase și sociale ale vechiului brahmanism, introducând în cult unele elemente populare”. Numele lui provine de la „*tantra*, scrieri religioase hinduse și budiste, redactate, probabil, în sec. IX–XIII”⁹⁹. Definiția pune accentul pe contextul istoric și cauzele socio-religioase ale apariției tantrismului.

⁹⁷ MDA, IV, 2003, p. 1328; 2010, II, p. 1529; DLR, XIII-3, 2005, p. 1339; DLR², 2010, XIX, p. 1339. Funcția adjectivală e preluată de DULR-N, 2006, p. 1651 și DULR-I, 2010, XII, p. 208, care găsesc și pentru s2 o valoare adjectivală.

⁹⁸ DEXI, 2007, p. 2213.

⁹⁹ DER, IV, 1966, p. 607.

Aproape nimic despre natura, conținutul și practicile lui. Formula „unele elemente populare” ar putea candida cu succes la un concurs de campioni ai vagului. Precizarea cronologică îl întârzie cu multe secole și se grăbește să-i curme repede creativitatea. Nu se face deocamdată nicio legătură cu yoga, lucru de altfel neimputabil.

Ca de obicei, *Micul dicționar enciclopedic* (1972) preia definiția, remaniind-o puțin. Singurul câștig e pluralizarea tantrismului, considerat „denumire dată mai multor curente religioase din India”¹⁰⁰. Cuvântul provine din sanscritul *tantra*, „doctrină”, prin intermediul francezei. Definiția e preluată și de *Dicționarul de neologisme* (1978), care substituie doar „panindian” cu „hinduist”. El introduce însă *tantra*, ca termen livresc de origine sanscrită, considerat un „complex de scrieri religioase ale hinduismului și budismului posterioare textelor fundamentale”¹⁰¹. Autorii apreciază că a ajuns în limba română prin intermediul francezei și italienei.

Prima ediție a DEX-ului ignoră ambele cuvinte, așa cum face și volumul corespunzător (1982) al *Dicționarului limbii române*. Suplimentul din 1988 înregistrează numai *tantrism*, după *Micul dicționar enciclopedic*. Definiția e scurtată, eliminându-se chiar referința la „cărțile sfinte” *Tantras*¹⁰². Ea va apărea neschimbată în toate următoarele ediții ale DEX-ului, care vor continua să ignore *tantra*. Alți derivați, *tantric* și *tantrist*, vor fi omologați lexicografic abia începând din anul 1997.

Legătura între *tantra* și *yoga* (singurul aspect sub care ne interesează aici evoluția acestei familii de cuvinte) e făcută pentru prima dată în *Dicționarul de mitologie* (1983)¹⁰³, care va fi discutat în partea a doua a articolului. El nu a avut însă nicio influență asupra lexicografiei lingvistice. Aceasta va redescoperi conexiunea abia în perioada postcomunistă. În ediția revăzută a dicționarului lui Șăineanu (1995), *tantrismul* e considerat o „religie sincretică în India, întemeiată pe *Tantra*; constituită după sec. VI și opusă budhismului, practică asceza și tehnicile *yoga*”¹⁰⁴. Una dintre cele mai complexe definiții se găsește în DEXI (2007). *Tantrism* are aici trei sensuri: mișcare religioasă, doctrină a iluminării și „tehnică de *yoga* și meditație care urmărește eliberarea de energie prin raporturi sexuale în care orgasmul este întârziat sau reținut”¹⁰⁵. Acest din urmă sens are ca sinonim *tantra*

¹⁰⁰ M.D.Enc., 1972, p. 923; 1978, p. 953; 1986, p. 1717.

¹⁰¹ DN, 1978, p. 1060; 1986, p. 1060.

¹⁰² DEX-S, 1988, p. 179.

¹⁰³ D.Mit., 1983, p. 673; 1989, p. 572.

¹⁰⁴ DULR¹¹, 1995, I, p. 313; 1997, II, p. 603. Definiția din secțiunea enciclopedică. Cea din secțiunea de vocabular general (DULR¹¹, 1996, V, p. 315; 1997, II, p. 257) preia și ea enunțul din *Micul dicționar enciclopedic*.

¹⁰⁵ DEXI, 2007, p. 1980. Consultanț științific pentru religie a fost preotul Mihai Mărgineanu, iar pentru filosofie, logicianul Teodor Dima (1939–2019), dar nu credem că vreunul din ei e responsabil de definiție, care provine foarte probabil din una dintre enciclopediile occidentale folosite de autori.

yoga, care este din nou echivalată cu tantrismul în articolul *tantra*. Recunoașterea legăturii dintre tantra și yoga se face însă în afara lexicografiei patronate de Academia Română, ale cărei definiții rămân la nivelul anilor '70.

Probabil, receptarea tantrismului de către cel mai înalt forum academic al României ar trebui privită cu înțelegere, ca o curajoasă aventură în detalii ce depășesc definițiile hinduismului și buddhismului. Religiile dominante ale Indiei, precum vișnuismul și șivaismul – despre care se scrie și se vorbește totuși în limba română de vreo două secole –, n-au riscat niciodată să intre în atenția dicționarelor lui.

RECAPITULATIO ET CONCLUSIO

Cu toate că performanțele psihofiziologice de tip yoghinic fac parte, încă din perioada interbelică, din descrierea fahirilor, legătura acestora cu yoga apare în mod explicit doar odată cu *Dicționarul enciclopedic român* (1964). Mai puternic atașat de yoga – grație ocultiștilor –, fahirismul (echivalat, de altfel, cu yoghismul) este omologat lexicografic și mai târziu, abia în *Dicționarul de neologisme* (1978). Tot cele două dicționare înregistrează pentru prima dată tantrismul și, respectiv, tantra. Recunoașterea legăturii lor cu yoga se va face abia în anul 1983, dar va rămâne fără efect până în perioada postcomunistă.

De la începuturile atestării sale în lexicografia epocii comuniste, în anii 1962–1966, cuvintele cheie din definiția yogăi sunt „mistic” și „ascetic”¹⁰⁶. În anii '70, din enunțul general se diferențiază două sensuri ale termenului, unul teoretic, filosofic, și altul practic, psihosomatic. Atributul „mistic” începe să dispară, iar începând din 1975, termenul cheie e „stăpânire” (alături de alte cuvinte din familia semantică a puterii: „control voluntar”, „potențare”, „perfecționare”)¹⁰⁷. Exercițiile ascetice și mortificatoare devin „exerciții fizice” și „tehnică psihosomatică” (ajungând chiar, în postcomunism, dar în mod izolat, „practică sportivă”). Această glisare se datorează noii imagini pe care o răspândise în societatea românească yoga posturală modernă. *Dicționarul de psihologie* (1978) recomandă în mod explicit abandonarea arhaicelor conținuturi mistice și adoptarea yogăi ca o formă a culturii fizice. După 1989, în unele lucrări lexicografice, precum *Micul dicționar academic*, „mistic” și „ascetic” reapar în definiții, chiar în formulările lor de început¹⁰⁸.

Deși dispăre atributul „mistic”, lexicografia menține yoga în sfera extaticului. Începând cu *Techniques du Yoga* (1948), Eliade înlocuise prin *enstază* termenul *extaz*, folosit într-o primă instanță pentru *samādhi*, dar percepțiile din primele decenii ale perioadei comuniste s-au format în temeiul mai vechii *Yoga. Essai sur les*

¹⁰⁶ DER, I, 1962, p. 150; IV, 1966, p. 926; M.D.Fil., 1968, pp. 246, 398; 1973, pp. 374, 601; D.Fil., 1978, pp. 462, 777; DN, 1978, p. 1158; D.Psih., 1978, pp. 781–782.

¹⁰⁷ DEX, 1975, p. 1035; D.Psih., 1978, pp. 781–782; D.Ped., 1979, pp. 477–478; DREV, 1983, p. 887; M.D.Neol., 1986, p. 492; DLR, XIII-3, 2005, p. 1339.

¹⁰⁸ MDA, IV, 2003, p. 1328; 2010, II, p. 1529. Sensul prim provine din DN, 1978, p. 1158, cu unele mici adăugiri din NDN, 1997, p. 1549. Sensul restrâns, din D.Psih., 1978, p. 781.

origines de la mystique indienne (1936)¹⁰⁹. Legătura cu sugestia, autosugestia și hipnoza e făcută doar ocazional în dicționare, spre deosebire de cărți și articole.

Omologat puțin mai târziu, în 1972, cuvântul *yoghin* e definit, generic, ca adept al filosofiei yoga și ca practicant al exercițiilor yoga. Ultima nuanță de sens devine, în anul 1988, sens extins. În 1978 i se adaugă un înțeles mai specific („ascet indian care practică yoga”), ce ajunge, în timp, în dicționarele Academiei Române, sensul principal al termenului. Ca urmare, celelalte două devin derivate prin extensie. Concurentul său inițial, *yoghist*, e considerat rar din 2005, iar valoarea lui adjectivală („yoghinic”), inițial secundară, prevalează asupra celei substantivale („yoghin”).

Cuvântul *yoga* continuă să fie tratat ca xenism, iar morfologia lui rămâne problematică. Autoritățile normative se contrazic asupra genului (feminin sau neutru) și refuză să ia în considerare formele flexionare (plural și genitiv-dativ) aflate de mult timp în uz. De asemenea, spre deosebire de perdantul *yoghist*, lui *yoghin* nu i se recunoaște varianta feminină. Abia începând din 1996 un grup de dicționare fac dizidență modelului impus de instrumentele lexicografice ale Academiei, înregistrând și forma *yoghină*. Din câte știm, până acum niciun dicționar nu a avut curajul să omologheze vreo flexiune a cuvântului *yoga*.

După cum se poate vedea, istoria românească a acestei familii lexicale reprezintă o ilustrare a întârzierii normativului în raport cu uzul, atât literar-academic, cât și popular. Dacă normativul a suferit de zăbavă, descriptivul a avut alte metehne.

Dicționarele se alcătuiesc, într-adevăr, mai mult din alte dicționare decât din explorarea activă și calificată a vocabularului limbii. Așa se face că o definiție poate să traverseze aproape neschimbată o jumătate de secol și diferite epoci. Iar enunțuri care sunt nu obiective, ci cu obiective, să ajungă a fi consacrate cu mult după ce obiectivele au fost uitate. Povestea cuvântului *yoga* e pilduitoare pentru felul în care instrumente lingvistice publicate de specialiști și de foruri academice dau vorbitorilor limbii române de azi definiții și enunțuri formulate înainte de 1965 de către personaje angajate în educația, dominația și chiar represiunea ideologică a românilor.

Ea ilustrează, deopotrivă, marginalitatea indianiștilor în spațiul academic românesc. Competența indologică a lui Theofil Simenschy (1892–1968) n-a fost folosită la realizarea *Dicționarului enciclopedic român*. Nici măcar cunoștințele de filosofie indiană ale lui Anton Dumitriu (1905–1992), hotărât superioare celor ale lui Ion Banu (1913–1993). Anul 1965 a fost unul de cotitură în destinul celor doi specialiști în cultura veche indiană care ar fi trebuit să slujească drept referenți pentru lucrările lexicografice. Sergiu Al-George (1922–1981) a ieșit din închisoare, fără să fie cu adevărat integrat mediului academic, iar Arion Roșu (1924–2007) și-a

¹⁰⁹ De acest volum și de evoluția înțelegerii yogăi de către Mircea Eliade ne-am ocupat în studiul „Yoga între magic și mistic. Reflecție hermeneutică și experiență religioasă la primul Eliade”, *Studii de istorie a filosofiei românești* (București), XII, 2016, pp. 212–258.

părăsit țara pentru a se putea împlini profesional. Definiția yogăi din dicționarul enciclopedic – reluată de toate lexicoanele ulterioare – ar fi avut o soartă mult mai bună în mâinile lor. Familia ei lexicală și morfologia acesteia puteau fi corect și definitiv precizate dacă ar fi fost consultați de către lingviști. Dar atât existența lor, cât și cea a câtorva filologi cu excelență deschidere spre cultura indiană, precum Cicerone Poghirc (1928–2009) sau Dan Slușanschi (1943–2008), au rămas fără efect în această privință. Un prilej de meditație asupra amplului fenomen sistemic românesc al capitalului nevalorificat. Și asupra corolarului său, ilustrat și el aici: surogatele biruitoare.

Tot în virtutea felului în care dicționarele se hrănesc cu alte dicționare, adesea cuvintele dobândesc, în evoluția lor lexicografică, o viață abstractă, guvernată de lingviști, nu de uzul curent. Logica semantică stă în general de partea lingviștilor, dar ea nu reușește mereu să se impună. Sensurile și, mai ales, nuanțele semantice ale cuvintelor în limba vie încep să nu mai corespundă întru totul cu cele din dicționare, care rămân, în acest caz, literă moartă.

Imaginea cea mai apropiată de uzul curent este oferită de ultima ediție a *Dicționarului de cuvinte recente* (2013), o oglindă a realității lingvistice din primele două decenii postcomuniste, în special a limbii prezente în presă. *Yoga* și *yoghin* apar în articolele dedicate următoarelor lexeme: *ayurvedic*, *bahaism*, *bioenergetic*, *lotus*, *mp3*, *psihofiziolog*, *sodomo-gomoric*, *topless*, *urinoterapie*, *videochat* și *yantră*¹¹⁰. Unele dintre ele reflectă noua subcultură de influență orientală și New Age. Dar majoritatea citatelor din presă oferite în aceste articole – alături de cele din articolul *yoghin* – sunt legate de scandalurile născute în jurul unei școli autohtone de tantra yoga. În mod interesant, termenul *tantra* apare o singură dată (în articolul *yantră*), iar *tantrist* nu e menționat deloc. Aceste asocieri date vor fi probabil păstrate – alături de altele noi – în următoarele ediții ale dicționarului, cu mult după ce corespondentul lor în realitate va fi dispărut.

Deși doar *yoghin* e considerat un cuvânt recent, întreaga familie a termenului *yoga* aparține, atât lexical, cât și semantic, neologiei. Lingviștii, chiar și cei cu deplină deschidere spre înnoirea limbii, au făcut mereu distincție între neologismele indispensabile și cele dispensabile. Cele din urmă sunt acelea care nu corespund unei nevoi a întregii comunități lingvistice și ar putea foarte bine să fie evitate¹¹¹. Multă vreme, chiar și după primele înregistrări lexicografice din perioada comunistă, *yoga* a fost un astfel de neologism dispensabil. Realitatea pe care o numea exista pentru un mic număr de oameni (indianiști, teosofi, yoghini și, în general, oameni bine cultivați), situați și ei în poziții mai degrabă excentrice. Lărgirea acceptării ei lingvistice s-a făcut pe măsura extinderii suprafeței de contact dintre realitatea desemnată și societatea românească. Această realitate era în primul rând yoga posturală modernă, chiar dacă se știa că yoga e o filosofie și o

¹¹⁰ DCR, 2013, pp. 76, 79, 92, 325, 367, 438, 487, 538, 557, 564, 577.

¹¹¹ Al. Graur, „Prefață”, în DN, 1961, pp. 5–10 (7).

disciplină psihosomatică din India antică¹¹². Expansiunea ei culturală și socială a avut loc cu începere de la mijlocul anilor '60, pentru ca, în scurt timp, de-a lungul deceniului următor, ea să fie în plin proces de aculturare.

Astăzi, yoga a ajuns un fenomen bine cunoscut și foarte prezent în societatea și cultura românească. Fie că e văzut pozitiv sau negativ, termenii care îl desemnează nu mai pot fi considerați efemeride lexicale, pasibile să dispară sau să devină marginale după ce acestuia îi va fi trecut sorocul. Yoga modernă e aici ca să stea și va sta cel puțin atât timp cât va rămâne un fenomen internațional. Și totuși, cuvântului nu i se cunoaște încă bine genul, nu i se recunosc flexiuni sau derivați firești, precum *yoghic*, iar derivatul *yoghin* mai luptă ca să i se accepte forma de feminin. Undeva există o problemă. O problemă destul de evidentă, de altfel, dar care nu a fost încă numită.

¹¹² De fapt, până de curând, cea mai mare parte a celor interesați nici nu erau conștienți că informațiile și practicile lor țin de yoga modernă (posturală, psihosomatică, meditațională), o realitate considerabil diferită față de cea căutată în vechile cărți indiene. Mulți nu știu acest lucru nici azi, iar o bună parte a adeptilor îl vor contesta, chiar în mod vehement.

SIGLE

Antonescu	G. M. Antonescu, <i>Nou dicționarlu francesu-romănu și romănu-francesu, culessu din celle mai bune dicționarie în ambele aceste limbe. Partea francesă</i> , a doua edițiune revedută și corectată, București, Editura H. Steinberg / Typo-Lit. Dor. P. Cucu, s.a. [1893].
ASTRA	Cornel Diaconovich (coord.), <i>Enciclopedia română</i> , publicată din însărcinarea și sub auspiciile Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român, t. I–III, Sibiu, Editura W. Kraft, 1898, 1900, 1904.
Bianu	Vasile Bianu, <i>Doctorul de casă sau Dicționarul sănătății</i> , Buzău, Impr. Al. Georgescu, 1910.
CADE	Ioan-Aurel Candrea, Gheorghe Adamescu, <i>Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”</i> , Partea I. <i>Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi</i> , Partea II. <i>Dicționarul istoric și geografic universal</i> , București, Editura Cartea Românească, s.a. [1931].
DA	Sextil Pușcariu (coord.), <i>Dicționarul limbii române</i> , întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala maiestății sale regelui Carol I, t. I-II, București, [diverse edituri], 1907–1949.
DAS	Marin Bucă, Ivan Evseev, Francisc Király, Dumitru Crașoveanu, Livia Vasiliuță, <i>Dicționar analogic și de sinonime al limbii române</i> , București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.
DCR	Florica Dimitrescu, <i>Dicționar de cuvinte recente</i> , București, Editura Albatros, 1982; ed. a II-a, Ed. Logos, București, 1997; ed. a III-a, Florica Dimitrescu, Alexandru Ciolan, Coman Lupu, 2013.
DEI	Nicolae Guțanu, Gheorghe Erizeanu, Andrei Țurcanu (coord.), <i>Dicționar enciclopedic ilustrat</i> , Chișinău, Editura Cartier, 1999.
DER	Dimitrie Macrea (coord.), <i>Dicționar enciclopedic român</i> , vol. I–IV, București, Editura Politică, 1962, 1964, 1965, 1966.
DEX	Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche (coord.), <i>Dicționarul explicativ al limbii române. DEX</i> , București, Editura Academiei R.S.R., 1975; reed. 1984.
DEX ²	Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche (coord.), <i>Dicționarul explicativ al limbii române. DEX</i> , ed. a II-a sub conducerea lui Ioan Coteanu și Lucreția Mareș, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996; reed. 1997; 1998.
DEX ^{2r}	Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche (coord.), <i>Dicționarul explicativ al limbii române. DEX</i> , ed. a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2009; reed. 2012.
DEX ^{2r2}	Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche (coord.), <i>Dicționarul explicativ al limbii române. DEX</i> , tiraj îmbogățit și completat sub conducerea lui Marius Sala și Monica Busuioc, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2016.
DEXA	Elena Comșulea, Valentina Șerban, Sabina Teiuș, <i>Dicționar explicativ al limbii române de azi</i> , București-Chișinău, Editura Litera Internațional, 2007; reed. 2008.
DEXI	Eugenia Dima (coord.), <i>Dicționar explicativ ilustrat al limbii române. DEXI</i> , Chișinău, Editura ARC / Editura Gunivas, 2007.
DEX-S	Ion Coteanu, Ion Dănăilă, Nicoleta Tiugan (coord.), <i>Supliment la Dicționarul explicativ al limbii române. DEX-S</i> , București, Editura Academiei R.S.R., 1988.
D.Fil.	Octavian Chețan, Radu Sommer, Valeriu Șuteu (coord.), <i>Dicționar de filozofie</i> , București, Editura Politică, 1978.
DGLR	Vasile Breban, <i>Dicționar general al limbii române</i> , București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.
DL	Dimitrie Macrea, Emil Petrovici (coord.), <i>Dicționarul limbii române literare</i>

- contemporane*, vol. I–IV, București, Editura Academiei R.P.R., 1955, 1956, 1957, 1957.
- DLR Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu / Marius Sala, Gheorghe Mihăilă (coord.), *Dicționarul limbii române*, t. I–XIV, București, Editura Academiei R.P.R./R.S.R./Române, 1965–2010.
- DLR² *Dicționarul limbii române*, [ed. anastatică după *Dicționarul limbii române* (DA) și *Dicționarul limbii române* (DLR)], t. I–XIX, București, Editura Academiei Române, 2010.
- DLRC Vasile Breban, *Dicționar al limbii române contemporane de uz curent*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980; reed. 1986.
- DM Dimitrie Macrea (coord.), *Dicționarul limbii române moderne*, București, Editura Academiei R.P.R., 1958.
- D.Mit. Victor Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, București, Editura Albatros, 1983; București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989; *Dicționar de mitologie generală. Mituri, divinități, religii*, București, Editura Albatros, 1995; reed. 2004.
- DN Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*, București, Editura Științifică, 1961; ed. a II-a revăzută și adăugită, 1966; ed. a III-a, București, Editura Academiei R.S.R., 1978; reed., 1986.
- DOEOM Theodor Cotelnic, Alexandru Dirul, Ion Ețcu, *Dicționar ortografic cu elemente de ortoepie și morfologie. DOEOM*, Chișinău, Redacția Principală a Enciclopediei Sovietice Moldovenești, 1990.
- DOOM Mioara Avram (coord.), *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române. DOOM*, București, Editura Academiei R.S.R., 1982; reed. 1989.
- DOOM² Ioana Vintilă-Rădulescu (coord.), *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române. DOOM*, ed. a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005; reed. 2007, 2010, 2012.
- DOR *Dicționar ortografic românesc*, Chișinău, Editura Litera, 2000; reed. 2001.
- D.Ped. Anghel Manolache, Dumitru Muster, Iulian Nica, George Văideanu (coord.), *Dicționar de pedagogie*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1979.
- D.Psih. Paul Popescu-Neveanu, *Dicționar de psihologie*, București, Editura Albatros, 1978.
- D.Rel. Mihai Nistor, *Dicționar de religiologie*, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, Facultatea de Istorie și Filozofie, 1982.
- DREV Luiza Seche, Mircea Seche, *Dicționarul limbii române pentru elevi. DREV*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983.
- DS Gh. Bulgăr, *Dicționar de sinonime*, București, Editura Palmyra, 1993; ed. IV, 1995; ed. XV, 1999; ed. îmbogățită și revizuită [XVI], 2000.
- DULR Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române*, Craiova, Inst. de ed. Ralian și I. Samitca, 1896; ed. II, 1908; ed. III, 1914; ed. IV, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1922; ed. V, 1925; ed. VI, 1929; ed. VII, 193?; ed. VIII, 1939; ed. IX, 1943; ed. X, 1947.
- DULR¹¹ Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, vol. I–V, ed. revăzută și adăugită de Alexandru Dobrescu, Carmen-Gabriela Pamfil, Ioan Oprea, Rodica Radu și Victoria Zăstroiu, Iași, Mydo Center, 1995–1996; reed., vol. I–II, 1997; Chișinău, Editura Litera Internațional, 1998.
- DULR-I Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, *Dicționar universal ilustrat al limbii române*, ed. a IV-a revăzută și adăugită, vol. I–XII, București-Chișinău, Editura Litera Internațional, 2010.
- DULR-N Ioan Oprea, Carmen Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, *Noul dicționar universal al limbii române*, București-Chișinău, Editura Litera Internațional, 2006; ed. II, 2007; ed. III, 2009; ed. IV, 2010; ed. V, 2017.
- Hodoș Enea Hodoș, *Mic dicționar. Cuprinde peste 15 mii de neologisme, cuvinte străine*,

- unele provincialisme, arhaisme ș.a. Pentru școale și particulari*, ed. I, Sibiu, Tip. Arhidiecezană, s.a., [1929].
- Lombard Alf Lombard, Constantin Gâdei, *Dictionnaire morphologique de la langue roumaine permettant de connaître la flexion entière des mots qui en possèdent une: substantifs, adjectifs, pronoms, verbes*, București, Editura Academiei R.S.R. / Lund, CWK Gleerup, 1981.
- MDA Marius Sala, Ion Dănăilă (coord.), *Micul dicționar academic*, vol. I–IV, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001, 2002, 2003, 2003; reed., *Mic dicționar academic*, vol. I–II, 2010.
- M.D.Ed. Paul Popescu-Neveanu, *Mic dicționar pentru educația materialist-științifică, umanist-revoluționară a tineretului*, București, Uniunea Tineretului Comunist. Comitetul Central, 1985.
- M.D.Enc. Aurora Chioreanu, Gheorghe Rădulescu (coord.), *Mic dicționar enciclopedic*, București, Editura Enciclopedică Română, 1972; ed. a II-a revăzută și adăugită, Aurora Chioreanu, Mircea Măciu, Nicolae C. Nicolescu, Gheorghe Rădulescu, Valeriu Șuteu (coord.), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978; ed. a III-a revăzută și adăugită, Mircea Măciu, Nicolae C. Nicolescu, Valeriu Șuteu, Gheorghe Timcu, Vasile Văcaru (coord.), 1986.
- M.D.Fil. Radu Tomoiagă, Radu Sommer, Petru Vaida (coord.), *Mic dicționar filozofic*, București, Editura Politică, 1969; ed. a II-a, Radu Sommer, Radu Tomoiagă, Valeriu Șuteu (coord.), 1973.
- MDN Florin Marcu, *Marele dicționar de neologisme*, București, Editura Saeculum, 2000; ed. VI, 2002; ed. VII, 2004; ed. VIII, 2006; ed. IX, 2007; ed. X, 2008.
- M.D.Neol. Florin Marcu, *Mic dicționar de neologisme*, București, Editura Albatros, 1986.
- Minerva Alexandru Pteancu (coord.), *Minerva. Enciclopedie română*, Cluj, Editura Comitetului de redacție al Enciclopediei Române Minerva, 1929; reed. 1930.
- NDN Florin Marcu, *Noul dicționar de neologisme*, București, Editura Academiei Române, 1997.
- Negulici Ion D. Negulici, *Vocabularu romanu de tote vorbele strabune repriimate pina acumu in limb'a romana, si de tote quelle que suntu a se mai priimi d'acum inainte, si mai allesu in sciinte*, București, Tip. Collegiului, 1848.
- NODEX *Noul dicționar explicativ al limbii române*, București, Editura Litera Internațional, 2002; reed. 2006.
- Poenaru-Aaron Petrache Poyenar, Florian Aaron, Gheorghe Hill, *Vocabulaire français-valaque d'après la dernière édition du Dictionnaire de l'Académie Française, augmenté de plusieurs autres mots recueillis dans différents dictionnaires*, t. I–II, Boucourest, Impr. du Collège St. Sava, 1840–1841.
- Predescu Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea. Material românesc: oameni și înfăptuiri*, București, Editura Cugetarea – Georgescu Delafras, s.a. [1940].
- Protopopescu Emanoil Protopopescu, V. Popescu, *Nou dictionaru portativu de tote dicerile radicale și streine reintroduse și introduse in limbă, coprindendu și termeni științifici și litterari*, vol. I–II, Bucuresci, Tip. Toma Teodorescu / Tip. Oprea Demetrescu, 1862.
- Scriban August Scriban, *Dicționaru limbii românești (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, București, Inst. de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.